

Ewa Obata*

Międzywojenne przewodniki i informatory Kalisza jako źródło wiadomości o mieście

ABSTRAKT

Celem autorki artykułu jest przedstawienie kaliskich przewodników i informatorów okresu międzywojennego, które wciąż budzą zainteresowanie badaczy. Ich kształt edytorski i zamieszczone wiadomości, pomimo pozornej ulotności, niosą ze sobą istotne treści ukazujące obraz życia i działalności miasta, jego instytucji i mieszkańców. Ten typ wydawnictw zawiera wiele wiadomości historycznych, informacyjnych i turystycznych, układ treści sprzyja łatwemu poruszaniu się w nich, a obszerne spisy instytucji i ludzi świadczą o atrakcyjności ówczesnego miasta.

371

W artykule zwrócono uwagę na różnorodność zawartych w omawianych publikacjach informacji i w swych założeniach ma on służyć pomocą w pracy zainteresowanym badaczom regionalistom. Wskazano też na istotne miejsce Kalisza wśród znaczących i rozwijających się ośrodków wytwórczo-handlowych okresu Drugiej Rzeczypospolitej. W badaniach zastosowano metodę historyczną, sięgając też do istniejącej obszernej literatury poświęconej Kaliszowi okresu międzywojennego.

SŁOWA KLUCZOWE

Kalisz, przewodniki, informatory, reklamy, spis adresów

Wychodzące w okresie międzywojennym przewodniki i informatory budzą ciągle zainteresowanie wśród badaczy. Ich zawartość stanowi bardzo ważne źródło wiedzy o mieście i regionie. Dokumenty te najczęściej (podobnie jak kalendarze) uzyskiwały formę kodeksu, mimo pewnej ulotności przekazywanych informacji¹. Porównując poszczególne egzemplarze przewodników i informatorów ukazujących się w okresie Drugiej

---

* Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu, e-mail: ewa132@autograf.pl

¹ E. Steczek-Czerniawska: Kalendarze kaliskie: obraz minionego świata, Kalisz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Prezydenta S. Wojciechowskiego, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2011, s. 65.

Rzeczypospolitej, warto się zastanowić, jak kształtowały się funkcje informacyjne oraz wartości poznawcze tego typu literatury.

Omawiany gatunek wydawniczy mimo pozornej ulotności zawiera obfitość materiałów, z których także po latach można czerpać informacje na temat życia i działalności miasta, jego instytucji i mieszkańców. Dzięki tym informacjom można np. stworzyć mapę ówczesnych fabryk, instytucji państwowych i samorządowych, kościołów, szkół, bibliotek, sklepów, aptek, cukierni, restauracji, hoteli, punktów pocztowych, rzemieślniczych, fotograficznych, medycznych, transportowych itp. Można również, opierając się na zamieszczonych w nich reklamach, odtworzyć dawne nazwy ulic, nazwiska, profesje i adresy mieszkańców, a tym samym pokusić się o odtworzenie wizerunku dawnego Kalisza.

Fot. 41. Okładka i reklamy z *Informatora m. Kalisza i Ziemi Kaliskiej: kalendarz na rok 1921*
Źródło: Polona

Najstarszym przykładem informatora wydanego w Kaliszu po zakończeniu I wojny światowej nakładem drukarza Piotra Piotrowskiego jest *Informator m. Kalisza i Ziemi Kaliskiej: kalendarz na rok 1921*, tłoczony w 1921 roku w formacie 21 cm i liczący 186 stron.

Wydawca we wstępie wyjaśnił powód powstania tej publikacji w sposób następujący:

Czas – to pieniądz: ta zasada państwowości i urządzeń społecznych, handlowych Anglii staje się zasadą przewodnika. Na pierwszy rzut oka zdawałoby się, że w Kaliszu dziecko zna wszystkie adresy instytucji państwowych itp., a okazuje się, że społeczeństwo nie zna siedzib najpotrzebniejszych urzędów i przez to zniechęca się, a na tym traci intensywność życia państwowego. Możliwość znalezienia w kilka sekund każdego adresu – to wielka zasługa i pomoc

przewodnika. W myśl tego obecny prezydent miasta, p. Jan Michalski, zaproponował mi wydać informator w najszerszym tego słowa znaczeniu. Przewodnik zawiera najpotrzebniejsze dane historyczne o Kaliszu, powiecie kaliskim oraz adresy urzędów wojewódzkich w Łodzi i władz naczelnych w Warszawie. Dzieł literacki ożywia materiał informatorski...²

Edycję tę otwiera *Spis treści i Wykaz ogłoszeń*, dzięki którym łatwo znaleźć poszukiwane adresy oraz inne informacje. Bez trudu można wyszukać ogłoszenia: biur, banków, drukarni, sklepów, magazynów, przedsiębiorstw, zakładów fryzjerskich, stolarskich, tapicerskich itp. Pod tymi wykazami widnieje ciekawa informacja: „Przy zakupach prosimy powołać się na ogłoszenia w Informatorze”³, co świadczy o współpracy między właścicielami przedsiębiorstw a wydawcami informatorów.

Dalej można znaleźć szereg reklam, po nich zaś treści świadczące o wartości informatora zarówno dla ówczesnych, jak i dzisiejszych użytkowników. Znajdziemy tam bowiem m.in. *Opis geograficzny powiatu kaliskiego i Kalisza* (łącznie z danymi statystycznymi), *Spis gmin powiatu kaliskiego i należących do nich miejscowości*, *Spis majątków ziemskich w powiecie kaliskim*, *Spis ulic i placów miasta Kalisza* oraz informację o *Jarmarkach w Kaliszu i powiecie kaliskim*. W przewodniku zamieszczono także *Krótki rys historii Kalisza* opracowany przez wydawcę według *Monografii Kalisza* pióra Józefa Raciborskiego, jak również opis *Zabytków z czasów dawnego Kalisza* według dat podanych przez ks. prałata Jana Sobczyńskiego wraz z opisem *Parku miejskiego*. W relacji tej umieszczono informacje o losach kościołów: św. Józefa, św. Mikołaja, franciszkańskiego, pobernardyńskiego, pojezuickiego (ówcześnie ewangelickiego) i poreformackiego (ss. Nazaretanek)⁴.

Ważną częścią przewodnika były informacje o urzędach Kalisza i powiatu kaliskiego (w tym omówiono m.in. struktury starostwa, policji oraz sądów powszechnych, a także urzędów skarbowych i pocztowych) oraz dokonano ich szczegółowej charakterystyki (opisując m.in. co posiadają i gromadzą, z uwzględnieniem odzyskanych tuż po wojnie najcenniejszych materiałów). Ponadto dokładnie opisano urzędy inspektoratów oświaty, przemysłu i rzemiosł oraz opieki społecznej.

Swoje miejsce w informatorze znalazły też „urzędy i władze wojskowe” oraz rozmaite instytucje miejskie (Miejskie Biuro meldunkowo-adresowe, Miejski Urząd Zdrowia, Stacja badania środków żywności, Urząd mieszkaniowy, Sklepy miejskie, Składy opałów miejskie, Młyn miejski,

² Informator m. Kalisza i Ziemi Kaliskiej: kalendarz na rok 1921, Kalisz: Wydawnictwo P. Piotrowski, 1921, s. 3.

³ Ibidem, s. 3–6.

⁴ Ibidem, s. 3–45.

Tabor miejski, Miejski Zakład plakatowania afiszów i ogłoszeń, Miejska kasa oszczędności, Lombard miejski, Miejska waga pomostowa, Miejska pralnia amerykańska, Rzeźnia miejska, Gazownia kaliska, Elektrownia kaliska). Osobną część wydawnictwa zajmowały informacje o działających instytucjach, takich jak: Ochotnicza Straż Ogniowa w Kaliszu, szkoły i zakłady naukowe (łącznie z nazwiskami nauczycieli), biblioteki i muzeum (w tym Publiczna Biblioteka i Czytelnia im. Adama Mickiewicza i Biblioteka Towarzystwa Kursów Popularnych im. Adama Asnyka), teatr miejski, parafie rzymsko-katolickie oraz parafia ewangelicko-augsburska w Kaliszu, gminy wyznaniowe żydowskie w Kaliszu i powiecie, a także parafia prawosławna). Informator kończyły wiadomości o instytucjach transportu publicznego, a zatem PKP, Kalisko-Tureckiej kolejce powiatowej, środkach przewozowych wewnątrz miasta (Dorożki, Omnibusy, Przedsiębiorstwa ekspedycyjne, Przewóz rzeczy i towarów)⁵.

Śledząc uważnie treść *Informatora m. Kalisza*, trzeba podkreślić, jak wiele działo się w mieście niedawno powstałym z gruzów po I wojnie światowej, ile wymienionych jest w nim instytucji i osób oraz jak dobrze (sądząc po liczbie różnorodnych firm) się Kalisz rozwijał. Przechodząc do kolejnych działów w przewodniku, trzeba odnotować obszerny dział adresowy przynoszący wykazy przedstawicieli poszczególnych zawodów (m.in. adwokaci, notariusze, lekarze) oraz licznych firm (m.in. apteki, szpitale, cechy rzemieślnicze, stowarzyszenia społeczne i oświatowe, sportowe, przytulki i inne instytucje dobroczynne, kina, drukarnie, księgarnie, zakłady fotograficzne, hotele, pensjonaty, restauracje, cukiernie, kawiarnie, składy piwa, gorzelnie, banki i kasy oszczędnościowo-pożyczkowe, Kaliski Syndykat Rolniczy itp.), a następnie wykaz działających fabryk, cukrowni, młynów, garbarni. Na zakończenie podano także najważniejsze adresy władz krajowych i wojewódzkich, w tym przypadku województwa łódzkiego, a także wiadomości o taryfach pocztowych, telegraficznych i telefonicznych oraz tabele do obliczania procentów miary i wagi⁶.

Zgodnie z tradycją ówczesnych kalendarzy literackich, do danych zawartych w informatorze dołączony został dział literacki, a w nim opowiadania, wiersze, humoreski autorstwa: Adama Mickiewicza, Henryka Kamińskiego, Zofii Kęczowskiej, Antoniego Czechowa⁷. Na koniec zamieszczone zostały *Przypomnienia dla Gospodarzy*, czyli porady na każdy miesiąc roku, całość zaś zamykają kolejne reklamy⁸.

⁵ Ibidem, s. 46–80.

⁶ Ibidem, s. 81–143.

⁷ Ibidem, s. 143–158.

⁸ Ibidem, s. 159–167.

Z bogactwa informacji o działających wówczas w mieście urzędach, instytucjach czy ludziach różnych zawodów, warto przybliżyć aktywność drukarni i księgarń. Jedną z najlepiej prosperujących wtedy poligrafii, mającą za sobą bogatą historię, była drukarnia funkcjonująca pod nazwą Drukarni Józefa Radwana lub Braci Radwan. Słynęła z wydawanej „Gazety Kaliskiej”, ale też z innych poważnych dzieł i drobniejszych druków akcydensowych. Inna odnotowana to drukarnia wraz z introligatornią, czyli tłocznia Piotra Piotrowskiego, u którego powstał opisywany przewodnik; spod jego prasy wychodził także „Expres Kaliski”. Kolejne zakłady to Drukarnia Pośpieszna Jakuba Szczecińskiego – jedna z większych działających w Kaliszu – oraz mniejsze: Drukarnia M. Rappak i Drukarnia z introligatornią Katza Szoela⁹. Reklamowane księgarnie zaś to: „Bazar Szkolny” – własność M. Gałczyńskiej, „Feniks” – własność M. Krauckiego, „Bazar” – własność M. Rynek oraz księgarnie: B. Dąbrowskiej, M. Jarnuszkiewicz, Skąpskiego, Szczecińskiego, F. R. Bestusa, M. Grina, L. Kapłana i Klapera¹⁰.

Kolejne ważne opisy w przewodniku to np. informacja o funkcjonowaniu archiwum i muzeum w Kaliszu. Pierwsza z instytucji, działająca w gmachu Starostwa, gromadziła dokumenty rządowe z XIX i XX wieku dotyczące terytorium byłego województwa kaliskiego i byłej guberni kaliskiej. Posiadała niewielki zbiór akt staropolskich, ale też inne cenne dokumenty, np.: odnaleziony na strychu starostwa przywilej arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba Świnki z 1293 roku, nadający dzieścinę w wioskach klasztorowi cystersów, akta komisji województwa kaliskiego z pierwszej połowy XIX wieku, ciekawe opisy historyczne i topograficzno-statystyczne miast, spisy tabelaryczne majątku klasztorów i kościołów, akta omawiające przybycie do Kalisza Hieronima Bonapartego (1812), akta dotyczące spalenia miasta (1852), akta teatru kaliskiego (1841–1858) itp.¹¹ Atrakcyjną ofertę posiadało też muzeum; składało się z czterech oddziałów: archeologicznego – gdzie można było obejrzeć urny i wykopaliska z epoki brązu, srebra z XI wieku, płaskorzeźby kościelne z XIV wieku, stare druki od XVI wieku, dawne monety i inne zabytki; działu etnograficznego – bogatego w ubiory ludowe, okazy ceramiczne, obrazy itp.; działu szkolnego – posiadającego okazy anatomiczne, botaniczne, biologiczne, ornitologiczne oraz skamieniałości i ostatniego działu – wojennego – dysponującego dokumentami, szkicami, pieczęciami związanymi z historią wojska i działaniami wojennymi¹².

⁹ K. Walczak: *Drukarnie Kalisza. Zarys dziejów*, Kalisz: Towarzystwo Miłośników Kalisza, 1985, s. 19–22.

¹⁰ *Informatory m. Kalisza i Ziemi Kaliskiej...*, s. 97.

¹¹ *Ibidem*, s. 52.

¹² *Ibidem*, s. 73.

Fot. 42. Okładka *Przewodnika Miasta Kalisza*, wydane go przez Magistrat Miasta Kalisza z okazji Targów Poznańskich – odbyć się mających w maju 1925 roku
Źródło: Książnica Pedagogiczna im. A. Parczewskiego w Kaliszu

376

Charakterystyczną dla rozwijającego się wtedy Kalisza ciekawostką są królujące na ulicach konie, o czym świadczą notatki w informatorze: o Policji Państwowej w Kaliszu, która miała swój „oddział konny”, lub Urzędzie Pocztowym posiadającym „pocztę konną”. Kursowała ona regularnie przez Stawiszyn i Rychwał do Konina i jeśli były akurat wolne konie, to w zarządzie można było wynająć ekstrapocztową karetę osobową. W dziale *Dorożki* wymieniono około 70 pracujących dorożkarzy, zaś polecana rubryka *Przewóz rzeczy i towarów* reklamowała możliwość wynajęcia koni i wozów ciężarowych oraz w nagłych przypadkach furmanek stacjonujących w tym celu przez cały dzień na Nowym Rynku. Trzeba jeszcze zaznaczyć, że straż ogniowa i wojsko również korzystały z koni, dotyczyło to zwłaszcza szwadronu 3. pułku ułanów.

Podobne wydawnictwo, choć mniej ozdobne, bez kalendarza i posiadające mniej reklam, ukazało się w marcu 1925 roku pt. *Przewodnik Miasta Kalisza*, wydany przez Magistrat Miasta Kalisza z okazji Targów Poznańskich – odbyć się mających w maju 1925 roku. Zostało ono opracowane przez Franciszka L. Moreau, kierownika Wydziału Podatkowego Magistratu m. Kalisza, liczyło 135 stron w formacie 23 cm, zaś jego druk powierzono drukarni „Gazety Kaliskiej”.

Informator ten miał za zadanie przedstawić ofertę działającego w Kaliszu handlu i rozwijającego się przemysłu, jak również pokazać efekty

odbudowy zniszczonego po wojnie miasta, co było zasługą zbiorowej i systematycznej pracy mieszkańców. Magistrat miał nadzieję, że dzięki tej publikacji na Targach Poznańskich nawiązane zostaną stosunki handlowo-przemysłowe z innymi miastami, potwierdzone podpisywanymi kontraktami¹³.

Wydawnictwo to rozpoczyna przedmowa, po niej znajdujemy opis geograficzny miasta Kalisza i tu warto przytoczyć, że w 1900 roku liczyło sobie 31 238 mieszkańców, w 1910 – 63 521, w 1914 – 75 000, po zniszczeniu Kalisza w sierpniu 1914 – 5000, a po wojnie w 1920 – 45 056. Dalej, tak jak w poprzednim informatorze, znajduje się *Krótki zarys historii m. Kalisza i Zabytki z czasów dawnego Kalisza*, a tuż za tym spis adresów urzędów, szpitali itp. Są też dane statystyczne majątku, długów i dochodów miasta oraz opisane zostało szkolnictwo, przytułki, ochronki dla dzieci, a w tym nie tylko adresy, lecz również dane dotyczące ilości uczniów czy znajdujących tam schronienie osób. Podobnie jak w poprzedniej publikacji wymienione są stowarzyszenia i towarzystwa, ale dodatkowo znajdują się spisy adresów związków zawodowych istniejących w Kaliszu. Kolejne dane to m.in.: straż, kolej, biblioteki, teatr, muzeum oraz wolne zawody (w tym adwokaci, notariusze, inżynierowie, budowniczcy, geometrzy, lekarze, dentyści, lekarze weterynarii, felczerzy, akuszerki)¹⁴.

W dalszej części umieszczono rozdział *Odbudowa m. Kalisza*; tu znaleźć można obliczenia dotyczące skali zniszczeń i strat wynikających ze zburzenia miasta w czasie I wojny światowej oraz szczegółowo opisany proces odbudowy, który był wynikiem przemysłanej polityki, współpracy z Ministerstwem, Skarbem Państwa i prężnie działającymi organizacjami, a w dużej mierze brał się z inicjatywy mieszkańców, którzy sami przystąpili do podniesienia z gruzów grodu nad Prosną. Dalej w informatorze następuje opis rozwijającego się i dysponującego dogodnym położeniem miasta, wyróżniającego się przyjazną polityką miejską, prosperującym handlem, wykonywanym przez wielu rzemieślników rękodziełem oraz przemysłem (w tym np. przemysłem garbarskim, młynarskim oraz fabrykami: haftów, skór, fortepianów – Arnolda Fibigera, „Pluszu i Aksamitu”, „Wyrobow dzianych”, „Lalek i zabawek”, „Ultramaryny”, „Wódek i likierów”, „Wag i maszyn” itp.)¹⁵.

Pozostała część przewodnika to *Skorowidz handlowy i przemysłowy m. Kalisza* i tu alfabetycznie wymienione są działające w mieście branże

¹³ F. L. Moreau [oprac.]: Przewodnik Miasta Kalisza, wydany przez Magistrat Miasta Kalisza z okazji Targów Poznańskich – odbyć się mających w maju 1925 roku, Kalisz: Magistrat Miasta Kalisza, 1925, s. 5.

¹⁴ Ibidem, s. 6–46.

¹⁵ Ibidem, s. 47–66.

handlowo-przemysłowe, łącznie z nazwiskami właścicieli i ich adresami; znajdują się tu np.: sklepy, banki, browary, cegielnie, cieśle, drukarnie, farbiarnie, fryzjerzy, herbaciarnie, jubilerzy, kamasznicy, kowale, krawcy, kuśnierze, malarze, piekarze, rymarze, szewcy i wiele innych. Układ tekstu i wymienione dane informacyjno-adresowe to powtórka z poprzedniego, wydanego cztery lata wcześniej informatora, ale porównując obydwie wydawnictwa, widać, że ubyło i przybyło wiele adresów oraz zwiększyła się liczba nowych firm i wykonywanych zawodów, co wskazuje na intensywny rozwój miasta¹⁶.

Fot. 43. Okładka i reklamy z *Informatora Firm Chrześcijańskich: dla handlu, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa Ziemi Kaliskiej z kalendarzem na rok 1939*

Źródło: zbiory własne autorki

Kolejna publikacja to *Informator Firm Chrześcijańskich dla handlu, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa m. Kalisza z kalendarzem na rok 1939* wydany przez Wydział Akcji Gospodarczej Stronnictwa Narodowego w Kaliszu, posiadający 99 stron i 22 strony reklam oraz format 15 cm. Wydrukowany został przez Drukarnię Polską w Kaliszu mieszczącą się przy ul. Rzeźniczej 4.

Już w słowie wstępnym od wydawcy można poznać powód wydrukowania tej publikacji; tym razem chodziło o reklamę i popieranie polskich placówek gospodarczych oraz współpracę i pomoc polskiego społeczeństwa, by dbało o rozwój rodzimych instytucji i wspierało polskich producentów i handlarzy. Informator to przejaw walki ekonomicznej, jak również żądanie skierowane w stronę społeczeństwa kaliskiego, by wspierało strefy gospodarcze prowadzone przez rodaków. By zobrazować temperaturę i styl wypowiedzi autorów Informatora warto przyto-

¹⁶ F. L. Moreau [oprac.]: *Przewodnik Miasta Kalisza...*, s. 67–134.

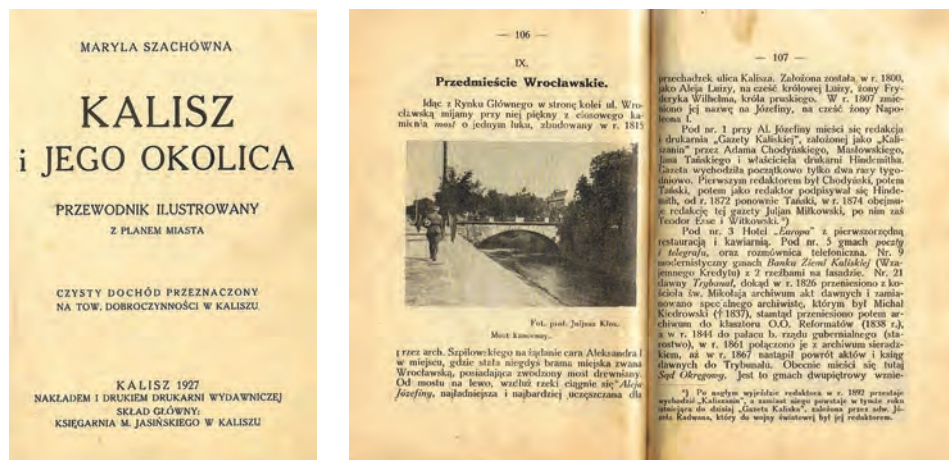
czyć mocne słowa ze wstępu, podpisane „Wydział Akcji Gospodarczej Stronnictwa Narodowego w Kaliszu”:

Polacy mogą i wreszcie muszą różnić się między sobą sposobem zapatrywania na te lub inne przejawy naszego życia narodowego i państwowego. W jednej jednak dziedzinie, tj. w kwestii żydowskiej, nie możemy się różnić, nie może być między nami różnicy zdań – w dziedzinie walki z zalewem żydowskim, w dziedzinie pracy nad odżydzeniem Polski. Dlatego też Wydział Akcji Gospodarczej Str[onnictwa] Nar[odowego] popiera każdą gospodarczą placówkę polską, współdziała z każdym Polakiem, jeśli tylko chodzi o pomnożenie narodowego posiadania¹⁷.

Równie brutalne, antyżydowskie wypowiedzi znajdują się w tekstach pt. *Nasze zwycięstwo* i *Ku uwadze naszego kupiectwa*; oba poruszają kwestię żydowską i próbują przekonać polskie społeczeństwo do wspierania swoich firm i handlu. Są tu też podpowiedzi, jakie branże zostały opanowane przez Żydów, a brakuje w nich kaliszzan (np.: wytwórnia bielizny, pracownia czapek, hurtownia galanterii itp.), oraz gdzie mogą w tych sprawach szukać wsparcia i informacji¹⁸.

W dalszej części zawartości przewodnika umieszczony jest kalendarz z imionami i wszystkimi świętami chrześcijańskimi, a pod każdą nazwą

379

Fot. 44. Okładka oraz s. 106–107 publikacji *Kalisz i jego okolica*.
Przewodnik ilustrowany z planem miasta
Źródło: zbiory własne autorki

¹⁷ Informator Firm Chrześcijańskich dla handlu, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa m. Kalisza z kalendarzem na rok 1939, Kalisz: Wydział Akcji Gospodarczej Stronnictwa Narodowego w Kaliszu, [1938], s. 3.

¹⁸ Ibidem, s. 5–10.

miesiąca napis *ROK 1939 – BEZ ŻYDÓW*. Po nim opisane są działające w Kaliszu organizacje chrześcijańskie, takie jak: Zgromadzenie Kupców Chrześcijańskich, Drobne Kupiectwo Kaliskie – Zrzeszenie Detalicznych Kupców Chrześcijańskich, Związek Rzemieślników Chrześcijan. Pozostała część informatora to wykaz alfabetyczny firm chrześcijańskich podany według branży (od abażurów, adwokatów i aptek po zabawki, ziemniopłody i zegarki)¹⁹, a na końcu szereg ozdobnych reklam.

Dla porównania warto jeszcze przedstawić dwa przewodniki kaliskie okresu międzywojennego. Miały one zupełnie inny charakter, ponieważ przedstawiały miasto, jego historię, zabytki, ciekawe miejsca itp., przyciągając turystycznie, a nie ekonomicznie, do pięknego grodu nad Prosną i jego okolic. Umieszczono w nich zdjęcia i rysunki przedstawiające wiele budynków, wnętrz kościołów, obrazów i innych atrakcji turystycznych Kalisza.

Pierwszy z nich, autorstwa Maryli Szachówny, zatytułowany *Kalisz i jego okolica: przewodnik ilustrowany z planem miasta*, opublikowany został w Kaliszu w 1927 roku nakładem i drukiem Drukarni Wydawniczej. Publikacja liczyła 208 stron; książka miała 17 cm wysokości, a jej skład główny umieszczono w Księgarni M. Jasińskiego w Kaliszu. Na okładce znajduje się ciekawy dopisek: „Czysty dochód przeznaczony na Tow. [arzystwo] Dobroczynności w Kaliszu”.

Teksty znajdujące się w przewodniku przedstawiają dzieje miasta Kalisza i jego okolic, zaczynając się od czasów najdawniejszych po rok 1927. Opisana została historia miasta, a następne rozdziały poświęcono tematom: *Kalisz jako stolica województwa*, *Żydzi w Kaliszu*, *Rozwój szkolnictwa*, *Przemysł kaliski*, *Statystyka ludności*, *Zabytki artystyczne*, *Śródmieście*, *Przedmieście Wrocławskie*, *Przedmieście Warszawskie (Stawiszyńskie)*, *Przedmieście Tyniec*, *Przechadzki podmiejskie*, *Powiat kaliski* itp. By choć trochę przybliżyć piękne opisy zachęcające do odwiedzenia miasta, warto przytoczyć urywek tekstu:

Idąc z Rynku Głównego w stronę kolei ul. Wrocławską mijamy przy niej piękny z ciosowego kamienia most o jednym łuku, zbudowany w r. 1815 przez arch. Szpilowskiego na żądanie cara Aleksandra I w miejscu, gdzie stała niegdyś brama miejska zwana Wrocławską, posiadająca zwodzony most drewniany. Od mostu na lewo, wzdłuż rzeki ciągnie się Aleja Józefiny, najładniejsza i najbardziej uczęszczana dla przechadzek ulica Kalisza. Założona została w r. 1800, jako Aleja Luizy, na cześć królowej Luizy, żony Fryderyka Wilhelma, króla pruskiego. W r. 1807 zmieniono jej nazwę na Józefiny, na cześć żony Napoleona I²⁰.

¹⁹ Ibidem, s. 11–99.

²⁰ M. Szachówna: *Kalisz i jego okolica: przewodnik ilustrowany z planem miasta*, Kalisz: nakładem i drukiem Drukarni Wydawniczej, 1927, s. 106–107.

Fot. 45. Okładka *Kalisz i okolice. Informator turystyczny* oraz s. 2–3
Źródło: Polona

Ostatnie tego rodzaju wydawnictwo, jakie tu prezentujemy, to *Kalisz i okolice: informator turystyczny*, opracowany przez Władysława Kwiatkowskiego, prezesa Towarzystwa Krajoznawczego w Kaliszu, nauczyciela, bibliofila i społecznika kaliskiego. Zostało wydane prawdopodobnie w 1939 roku przez Komisję Turystyczną przy Zarządzie Miejskim, posiada wiele ilustracji, plan miasta i okolicy, reklamy znanych firm, a mieści się na 32 nieliczbowanych stronach, w formacie 12x17 cm.

Przewodnik ten zawiera dzieje Kalisza, informacje, jak spędzić dzień w tym mieście, opisy i zdjęcia świątyn, budowli historycznych, parku miejskiego, pomników, cmentarzy oraz podpowiedzi na temat rozrywek kulturalnych. Są w nim również wspomniane atrakcyjne miejsca w okolicy Kalisza, jak choćby Gołuchów czy Lisków, oraz praktyczne wskazówki związane z komunikacją, noclegami i wyżywieniem w opisywanych miastach.

Na zakończenie warto pokusić się o podsumowanie z przeglądu kaliskich informatorów i przewodników okresu międzywojennego. Po zapoznaniu się z ich zawartością, w wyniku badań porównawczych przeprowadzonych na poszczególnych egzemplarzach, trzeba stwierdzić, że dość trudno jednoznacznie określić ten gatunek wydawniczy; można przyjąć, że jest to literatura mieszcząca się w konwencji dokumentów życia społecznego, a jej tematyka dostosowana jest do potrzeb odbiorców. Z ogromnej liczby zamieszczonych w nich informacji, ułożonych w porządku alfabetycznym, by łatwiej trafić na te poszukiwane, wynika, że Kalisz zajmuje ważne miejsce wśród znaczących i rozwijających się ośrodków wytwórczo-handlowych. W publikacjach tych dają się też jednak zauważyć ambicje historyczne, widoczne w opisach najciekawszych obiektów i wielu interesujących miejsc świadczących o turystycznej atrakcyjności miasta. Międzywojenne przewodniki i informatory w znacznej mierze wypełniają lukę informacyjną o mieście, przedstawiając w specyficzny sposób jego działalność, a tym samym jego znaczenie. Trzeba mieć nadzieję, że wielu badaczy ze względu na wartość tej literatury zwróci na nie uwagę i sięgnie do tego znakomitego źródła.

Bibliografia

- Informator Firm Chrześcijańskich dla handlu, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa m. Kalisza z kalendarzem na rok 1939, Kalisz: Wydział Akcji Gospodarczej Stronnictwa Narodowego w Kaliszu, [1938].
- Informator m. Kalisza i Ziemi Kaliskiej: kalendarz na rok 1921, Kalisz: Wydawnictwo P. Piotrowski, 1921.
- Kwiatkowski W. [oprac.]: Kalisz i okolice: informator turystyczny, Kalisz: Komisja Turystyczna przy Zarządzie Miejskim, [1936].
- Moreau F. L. [oprac.]: Przewodnik Miasta Kalisza wydany przez Magistrat Miasta Kalisza z okazji Targów Poznańskich – odbyć się mających w maju 1925 roku, Kalisz: Magistrat Miasta Kalisza, 1925.
- Szachówna M.: Kalisz i jego okolica. Przewodnik ilustrowany z planem miasta, Kalisz: nakładem i drukiem Drukarni Wydawniczej, 1927.
- Steczek-Czerniawska E.: Kalendarze kaliskie. Obraz minionego świata, Kalisz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Prezydenta S. Wojciechowskiego, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2011.
- Walczak K.: Drukarnie Kalisza. Zarys dziejów, Kalisz: Towarzystwo Miłośników Kalisza, 1985.

382

ABSTRACT

Kalisz interwar guides as a source of information about the city

The purpose of the article is to present Kalisz guides and catalogues of the interwar period that aroused constant interest of researchers due to their content. Their editorial shape and posted messages, despite appearances of elusiveness, carry important content, showing the image of the city's life and activities, its institutions and residents. This type of publication contains a lot of historical information and tourist news, its layout favors easy navigation, and the extensive list of institutions and people shows the attractiveness of the city. The article draws attention to the variety of information contained in these publications and in its assumptions is to help the work of interested regionalist researchers. It also contributes to documenting Kalisz's place among significant and developing production and commercial centers of the Second Polish Republic. The historical method was used in it, as well as existing extensive literature devoted to Kalisz in the interwar period.

KEYWORDS

Kalisz, guidebooks, catalogues, advertisements, list of addresses